

חיים משותפים בראי המטה לחינוך אזרחי וחיים משותפים - משרד החינוך¹

דנה פרידמן | ראש המטה לחינוך אזרחי וחיים משותפים
איריס הגר | מדריכה ארצית, המטה לחינוך אזרחי וחיים משותפים
יהודית קלנר | מדריכה ארצית, המטה לחינוך אזרחי וחיים משותפים

"מערכת החינוך בישראל מפוצלת בפועל לארבע מערכות, נפרדות הרמטית כמעט: חרדית, חילונית, דתית וערבית. 12 שנים יכולות לעבור על תלמיד או תלמידה במערכת החינוך שלנו מבלי שיפגשו מורה או תלמידה ממגזר אחר... אם חשוב לנו שמדינת ישראל תמשיך להיות מעצמה של הון אנושי שלא מגיע רק ממגזר אחד או שניים, אם חשוב לנו שמדינת ישראל תישאר יהודית ודמוקרטית, נהיה מוכרחים לחשב מסלול מחדש ולייצר תשתית של שותפות בין זרמי החינוך הנפרדים..." (דברי הנשיא ראובן ריבלין, פורסם בדיעות אחרונות, 7 במרץ 2017)

המושג "שותפות" טומן בחובו היכרות עם האחר, השונה, מתוך קיום דיאלוג וכבוד לשוני התרבותי ולאחר ומתוך הכרה בחשיבותה של המחויבות האזרחית המשותפת. בעוד בעבר התמקדה ההפגשה בין קבוצות בדיון בקשיים ובמערכת היחסים, תכניות "החיים המשותפים" מבוססות כיום על מודלים מושגיים המדגישים את מציאת המכנה המשותף.

"איש אינו נולד כשהוא שונא אדם אחר בגלל גוון עורו, מוצאו או דתו. אנשים לומדים לשנוא, ואם ניתן ללמדם זאת ניתן ללמדם לאהוב, כי אהבה קרובה יותר ללב של האדם מאשר ניגודה". (גלסון מנדלה)

החברה הישראלית מגוונת. יש בה ריבוי של זהויות, קבוצות, לשונות ותרבויות. השונות מייצרת מחלוקות ושסעים חברתיים. הפלורליזם טומן בחובו גם סכנה של היעדר לכידות חברתית ושל נבדלות בקרב קבוצות השתייכות, המובילים לסגרנות, לשבטיות ולשונות. ממצאי מחקרים וסקרים משקפים ניכור בין

1 בכתבת מאמר זה היה שותף כלל צוות המטה לחינוך אזרחי וחיים משותפים, משרד החינוך, תשע"ז.

במקרים רבים הדעות הקדומות נוצרות על סמך מידע חלקי ושגוי שיש לנו על אנשים מקטגוריה חברתית שונה משלנו. ככל שנכיר אותם טוב יותר ונבנה עמם שותפות וחברויות, כך יפחתו הדעות הקדומות. יש המבקרים גישה זו בשל התעלמותה ממרכיבי הסכסוך בין הקבוצות והימנעותה מדיון אמיתי. עם זאת, מניסיון העבודה של המטה לחינוך אזרחי ראוי שתהליך ההפגשה יתבסס על גישה זו על מנת ליצור פתיחות לקראת מגע בין הקבוצות.

חלקים שונים בחברה ומצביעים על מגמה הולכת וגוברת של אירועים המבטאים גזענות, תיג, אפליה, הדרה ושנאה, קיפוח זכויות ועד אלימות קשה על רקע גזע, המופנית כלפי קבוצות מגוונות ובהן מיעוטים לאומיים ואתניים. אחד היעדים של מערכת החינוך הוא טיפוח אקלים מיטבי לחיזוק החוסן והצמיחה האישית ולקידום הכלת האחר וקבלת השונות. סוגיית החיים המשותפים היא בעלת חשיבות רבה בארץ ובעולם. במדינת ישראל, בתי ספר ממגזרים שונים (דתיים, חילוניים, ערבים ויהודים), עמותות ומסגרות בלתי פורמליות שונות, מקיימים מפגשים עם האחר שמטרתם היא חינוך לסובלנות, לשותפות, להיכרות, לכבוד ולקבלת האחר באשר הוא, כמו גם מניעת אלימות וגזענות והפחתת דעות קדומות ופחדים. למפגשים אלה ערך רב לבניית חברה ישראלית מכבדת וסובלנית. שני דוחות משמעותיים שפורסמו במדינת ישראל בהקשר זה הם: דוח קרמניצר (1996), שעסק בעיקר בקידום החינוך האזרחי והחינוך לדמוקרטיה כשתשתית לחיים משותפים, ודוח סלומון עיסאווי (2009), אשר התמקד בעיקר בחשיבות המפגשים בין יהודים לערבים כבסיס להבניית החיים המשותפים במדינת ישראל. המטה לחינוך אזרחי ולחיים משותפים הוקם בשנת 1999 לנוכח מסקנות דוח קרמניצר. המטה מופקד על החינוך לדמוקרטיה ולחיים משותפים בכלל מערכת החינוך, על כל מגזריה וגילאיה.

לאורך שנים אנשי מקצוע העוסקים בתחום מתלבטים באשר לדרך הנכונה ליצור ולקדם חיים משותפים. המטה לחינוך אזרחי ולחיים משותפים מציע תכניות כלליות, פעילות במפגשי הידברות בגילאים השונים ופעילויות הכנה לקראתם. הכנה ותכנון של הפעילויות באופן שיתאים למאפיינים הייחודיים של הקבוצות המשתתפות הם מרכיב חיוני להצלחתם של המפגשים. מאמר זה מנסה להציג את התובנות העולות מעבודת המטה לחינוך אזרחי בנושא החיים המשותפים בשנים האחרונות.

מה הם "חיים משותפים"?

המושג "שותפות" טומן בחובו היכרות עם האחר, השונה, מתוך קיום דיאלוג וכבוד לשוני התרבותי ולאחר ומתוך הכרה בחשיבותה של המחויבות האזרחית המשותפת. תפיסה זו עולה בקנה אחד עם הגדרת המושג "שותפות", המופיעה בדוח סלומון עיסאווי (2009):

"שוויון בין השותפים, כבוד ולגיטימציה הדדיים, הכרה בזכות הקיום הלאומי והתרבותי של כל צד, קיומם של יחסים חיוביים והוגנים תוך דיאלוג אמפטי ורגיש, תחושת אחריות משותפת וחתימה משותפת לשלום". (עמ' 1)

מכנה משותף או הדגשת השונות?

בעבר התמקדה ההפגשה בין קבוצות בדיון בקשיים ובמערכת היחסים. תכניות "החיים המשותפים" מבוססות כיום על מודלים מושגיים המדגישים את מציאת המכנה המשותף.¹ אחד המודלים המקובלים מתבסס על גישתו של אלפורט המכונה "השערת המגע" (Allport, 1954) בתוך נווה, רן ואלעד, (2004א). לטענתו, הדרך הטובה ביותר להפחתת עוינות בין קבוצות היא הפגשת חבריהן אלה עם אלה. על פי גישה זו, מגע ישיר בין חברי קבוצות יריבות יכול להביא להפחתת סטריאוטיפים, דעות קדומות ואפליה.

במקרים רבים הדעות הקדומות נוצרות על סמך מידע חלקי ושגוי שיש לנו על אנשים מקטגוריה חברתית שונה משלנו. ככל שנכיר אותם טוב יותר ונבנה עמם שותפות וחברויות, כך יפחתו הדעות הקדומות. יש המבקרים גישה זו בשל התעלמותה

1 לעומת הדוגלים בגישה זו יש המצדדים בגישה הנרטיבית. בגישה זו נעשה שימוש בסיפורי חיים כדרך להכרת הנרטיב של האחר מתוך היכרות עם זהויות אישיות, משפחתיות ולאומיות. לצד יתרונותיה חסרונה הבולט של גישה זו הוא בכך שהסיפור המסופר אינו תמיד אותנטי ועל כן עשוי לפגוע בצד האחר.

כיצד מתחילים? עקרונות שהתגבשו בפועל להבטחת ההצלחה של השותפות בין בתי הספר

1. בחירת תחום תוכן במערכת השעות ו/או זיהוי פעילויות פוטנציאליות בבית הספר או במחזור שניתן לשלב ולהשתלב בהן² או לחלופין - איתור וזיהוי צורך בתוך בית הספר.
2. מציאת שותפים - השתלבות ופיתוח מתוך תכניות בית-ספריות קיימות, כגון: משחקים של פעם, איכות הסביבה, תכנית יא-סאלם³.
3. גיוס שותפים תוך וחוץ-משרדיים כולל התאמה של תכנית קיימת, במידת הצורך, לתפיסת החיים המשותפים.
4. בניית תכנית והצעה לצורך פעולה - שילוב תחום תוכן וחיים משותפים עם עשייה משותפת (לדוגמה - יום שיא, תערוכה וכדומה). יצוין כי יש חשיבות להתאמת התכנית לצמדים/משתתפים.
5. גיוס בתי הספר באמצעות: מפגש מפקחים (הצגת הרעיון, מיפוי בתי ספר רלוונטיים) ו/או מפגש וסדנה למנהלים ובהמשך גיוס מורים מובילים; פיתוח מקצועי וליווי לאורך השנה (מניסיונו מומלץ לפתוח את התהליך בכמה ימים מרוכזים לביסוס ההיכרות). מומלץ לבחור בתי ספר בסמיכות גאוגרפית.
6. בניית מערך תמיכה הכולל ליווי פדגוגי (לדוגמה: הכנת מלאי הפעלות לפתיחת התהליכים, טיפים ועצות לאורך הדרך כולל כללי מותר ואסור, מסמך שיתופי ובו חומרים, מצגות, סרטונים וכדומה), חיזוק השותפים, כתובת ברורה לצורך פנייה למלווים וליווי צמוד בכל שלב ושלב החל בחשיבה דרך התכנון ועד לביצוע.
7. מתן ביטוי ונראות של התכנית לכלל באי בית הספר, לדוגמה, על קיר.

עקרונות בתהליך ההפגשה

תהליך ההפגשה הוא תהליך מעגלי המתמשך לאורך זמן. במודל המוצע להלן שלבים אחדים. חשוב להקפיד על רצף המרכיבים ועל התייחסות לכל אחד מהם. המודל מתבסס על תהליך מקדים של היכרות ושל חיזוק כל אחת מהקבוצות בזהותה.

ממרכיבי הסכסוך בין הקבוצות והימנעותה מדיון אמיתי. עם זאת, מניסיון העבודה של המטה לחינוך אזרחי ראוי שתהליך ההפגשה יתבסס על גישה זו על מנת ליצור פתיחות לקראת מגע בין הקבוצות.

בספרות המחקרית זוהו ארבעה תנאים עיקריים שצריכים להתקיים כדי שהמגע בין הקבוצות יביא להפחתת הרגשות השליליים ולהחלפתם ברגשות חיוביים יותר:

1. תמיכה חברתית-ממסדית - מסגרת חברתית ומוסדית התומכת באופן ברור בצעדים שנקטים למען הגברת המגע בין הקבוצות. תמיכה כזו יכולה ליצור נורמות חברתיות תואמות שיעודדו מגע, פתיחות וסובלנות. למשל, מפגשים המתקיימים במסגרת בית הספר.
2. פוטנציאל גבוה להיכרות אישית - תנאי נוסף חיוני לכך שהמגע בין הקבוצות יביא לשינוי בעמדותיהן, הוא היות המגע תכוף, ממושך או קרוב במידה מספקת כדי לאפשר יצירת קשרים אישיים בין חברי הקבוצות (אין מדובר במפגש חד-פעמי). היכרות אישית יכולה להביא לידי התפתחות רגשות חיבה כלפי האנשים החברים בקבוצה האחרת, וכך להפחית את הדעות הקדומות השליליות כלפיהם. נוסף על כך, במהלך היכרות אישית מתקבל מידע מפורט ומדויק יותר על חברי הקבוצה האחרת, שיכול לסתור את הסטריאוטיפים השליליים ולהביא להכחדתם.
3. מעמד שווה - תנאי נוסף הוא השתתפותן של קבוצות בעלות מעמד דומה ככל האפשר. כאשר חברי הקבוצות אינם בעלי מעמד שווה, למשל, כאשר בני קבוצת הרוב פוגשים בבני קבוצת המיעוט רק בעת שהאחרונים מבצעים עבודת גינון וניקיון, הסטריאוטיפים לגבי נחיתותם של חברי קבוצת המיעוט לא יופרכו.
4. שיתוף פעולה - התנאי הרביעי להצלחתו של מגע בין קבוצות הוא קיום שיתוף פעולה בין חבריהן. כאשר חברי קבוצות שונות תלויים זה בזה כדי להשיג מטרות משותפות, הם מפתחים ביניהם יחסים חבריים יותר. ממצאיו של שריף (Sheriff, 1958) בתוך נווה, רן ואלעד, (2004) לגבי חשיבותן של מטרות-על בהפחתת הקונפליקט חזרו על עצמם במחקרים רבים, והם מדגישים את התלות של קבוצות זו בזו לשם השגת המטרות המשותפות, ואת שיתוף הפעולה הנדרש להשגת מטרת-על.

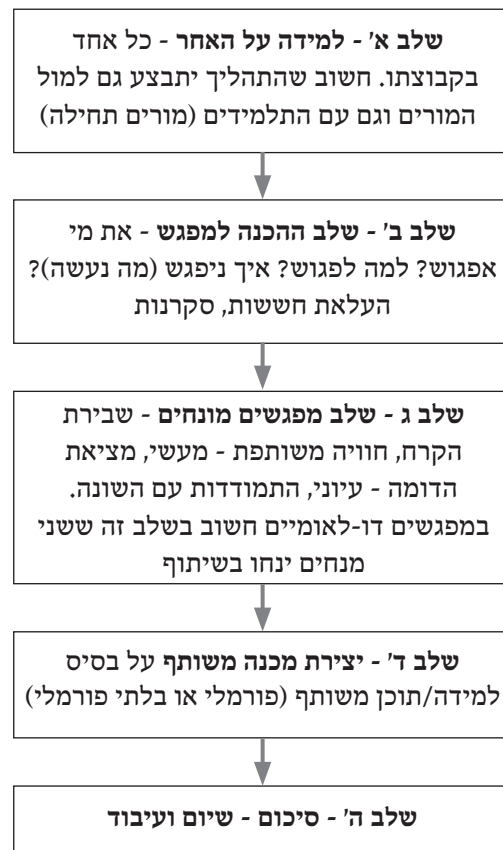
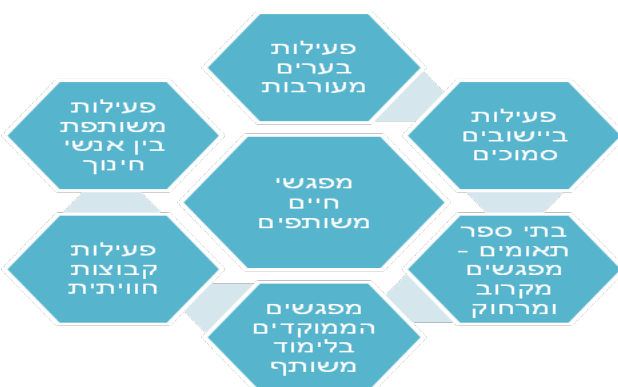
2 כך לדוגמה שונה שמו של הקונגרס הציוני בחיפה לקונגרס הנוער.
3 תכנית המשלבת את לימודי השפה הערבית בצד חשיפה לתרבות.

ערבים בבתי ספר יהודיים, מורים דתיים בבית ספר חילוני ומורים יהודיים בתי ספר ערביים - יכולה להיות השפעה חיובית בקידום החיים המשותפים. חדר המורים ההטרוגני מהווה "מודלינג" לחיים משותפים, כאשר המפגש היום-יומי עם המגוון התרבותי מאפשר הפחתת סטריאוטיפים ודעות קדומות.

- מינוי אחראי לנושא בבית הספר - איתור מורה מהצוות המחויב לנושא לקידום מורים נוספים ולתמיכה בהם.
- העצמת המורה - יש להעצים את המורה כמנהיג מוביל ויוזם בבית הספר ולפתח את מסוגלותו מתוך ביצוע היוזמה, התעודה והרפלקציה. יש לעודד את המורה לעסוק בפיתוח יוזמות חינוכיות ייחודיות.
- תפיסת החיים המשותפים כתהליך ארוך שאינו מסתיים לעולם - חיים משותפים הם תהליך ארוך טווח ומשמעותי שיתקיים גם בתום ההכשרה וההתערבות.
- פרסום - פרסמו את העשייה שלכם, היו גאים בה - אתם יוצרים שינוי. אפשרו לבתי ספר אחרים "למידה מהצלחות".
- התאמת הפעילות - לכל רשות ולכל בית ספר יש להתאים את "החליפה הייחודית" הנכונה והמתאימה להם בנושא החיים המשותפים.

דגמים שונים של לימוד משותף בהובלת המטה לחינוך אזרחי וחיים משותפים

אין ספק כי הבחירה בחינוך לשותפות ולסובלנות מעניקה לתלמידים מפתחות לחיים משמעותיים שבבסיסם שותפות, סובלנות ומניעת גזענות ואללימות. ערכי יסוד אלה הם התשתית והיסוד לחברה ישראלית טובה יותר המעודדת חיים מתוך כבוד וקבלת האחר. המפגשים מתקיימים בדרכים רבות ומגוונות וכל בית ספר יכול "לתפור" לעצמו את המודל הייחודי והנכון לו למפגש עם האחר. להלן אחדים מהדגמים ומהאפשרויות:

יצוין כי ניתן לשלב מפגשי פנים אל פנים ומפגשים מתוקשבים.

עוד כמה "טיפים" לדרך... להלן "כללי הזהב" לחיים משותפים:

- תפיסה בית-ספרית כוללנית ומקיפה - חיים משותפים מיטביים הם תפיסה בית-ספרית המעוגנת בחזון בית-ספרי, בתכניות הלימודים, במבנים הבית-ספריים ובשילוב מפגשי מורים ותלמידים עם אוכלוסיות שונות.
- מהמעגל הקרוב למעגל הרחוק - חיים משותפים מתחילים בסביבתי הקרובה, בפלורליזם הכיתתי ובהמשך יכללו גם מעגלים רחוקים יותר.
- מפקחים ומנהלים יוצרים חיים משותפים - גיוס מפקחים ומנהלים לעניין דרך היכרות בין-מגזרית.
- הכשרה צוותית מקיפה - קיימת חשיבות להכשרת כלל הצוות החינוכי בנושאים הקשורים לחיים משותפים.
- שילוב מורים ממגזרים שונים המלמדים בבית הספר - לחדר מורים הטרוגני ורב-תרבותי, לדוגמה, כזה המשלב מורים

נווה, ניסן, רן, אורית ואלעד, רונית (2004א). השערת המגע של אלפורט. סוציולוגיה במעגלי חברה: קבוצה, עמ' 126-127. אבן יהודה: רכס.

נווה, ניסן, רן, אורית ואלעד, רונית (2004ב). המחקר של שריף: סכסוך ושיתוף פעולה בין קבוצות. סוציולוגיה במעגלי חברה: קבוצה, עמ' 123. אבן יהודה: רכס.

מיכל גולן

לסיכום, במאמר זה ביקשנו להציג עקרונות חשובים המאפשרים את קידום החינוך לשותפות, זאת מתוך ניסיונו המצטבר. אנו עדים לאיים רבים של עשייה סביב החינוך לשותפות במערכת החינוך. חלקם ביוזמת בתי הספר וחלקם בתמיכה ובסיוע של המטה לחינוך אזרחי ו/או מינהל חברה ונוער במשרד החינוך ו/או עמותות המובילות נושא זה. נראה כי טרם פתרנו את השאלה המרכזית והיא: האם ניתן ואם כן - כיצד נוכל לשכנע את ה"לא משוכנעים"? את אותם בתי הספר שטרם החלו לצעוד בשבילי החינוך לשותפות? שאלה נוספת העולה מן האמור לעיל היא: האם ניתן לחייב את כלל בתי הספר לבנות תהליכי חיים משותפים ספיראליים לאורך כל שנות הלימוד במערכת החינוך או שמא יש להותיר זאת כהחלטת מנהלי בתי הספר? האם על החיים המשותפים להתמקד אך ורק ביחסים בין קבוצות או שמא יש להתמקד גם בשונות בתוך הכיתה? זאת ועוד - האם ניתן לסרטט מודל אחיד מותאם ולהכתיבו? לתפיסתנו קיימת חשיבות רבה לקידום החינוך לשותפות, אלא שעל תהליך זה להתבצע בצעדים המתאימים לבית הספר ולכלל הבאים בפתחו. גישה זו מניחה שהדרך וההתקדמות של כל בית ספר בתהליך חייבות להביא בחשבון את נקודת הפתיחה שממנה הוא החל את צעדיו בנושא זה. נוכל לשאוף להתקדמות הדרגתית אך לא לנקודת סיום אחידה. אם נקבל הנחת יסוד זו הרי נוכל לסרטט מתווה עקרוני אשר יאפשר התקדמות הדרגתית להשגת יעד זה ולזנוח את הרעיון של הבניית תכנית אחת ואחידה לכלל בתי הספר. ■

מקורות

- דוח עיסאווי (2009). דוח הוועדה הציבורית לגיבוש המדיניות הממלכתית בנושא חינוך לחיים משותפים בין יהודים לבין ערבים בישראל. עמ' 1. נדלה מתוך <http://commonground.cet.ac.il/ShowItem.aspx?itemId=706&itemState=VIEW&language=HEB&itemType=1>
- דוח קרמניצר (1996). להיות אזרחים - חינוך לאזרחות לכלל תלמידי ישראל. נדלה מתוך http://meyda.education.gov.il/files/Mazkirut_Pedagogit/Mate/DokhKremnitzerFull.docx